

HARBIY NUTQNING ZAMONAVIY TILSHUNSOLIKDAGI O'RNI VA O'RGANISH TENDENSIYALARI

Normatov Haydar Zafar o'g'li

PhD student / trainee teacher

Uzbek State World Languages University

haydarnormatov73@gmail.com

Anotatsiya:

Mazkur maqolada harbiy nutqning zamonaviy tilshunoslikdagi o'rnini va uning o'rganish tendensiyalari tahlil qilinadi. Harbiy soha uchun xos bo'lgan buyruq shakllari, qisqalik, aniqlik va samaradorlik kabi xususiyatlar harbiy nutqning fonetik, leksik, grammatik va pragmatik darajalarda o'ziga xosligini belgilaydi. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar harbiy nutqning kommunikativ funksiyalarini, xalqaro harbiy hamkorlikda tutgan o'rnini va uni o'rgatish strategiyalarini o'rganishga katta e'tibor qaratmoqda. Ayniqsa, fonopragmatik yondashuv, korpus lingvistikasi va tarjima nazariyalari asosida harbiy matnlar va buyruqlarning tahlili dolzarb bo'lib bormoqda. Ushbu maqola harbiy nutqning zamonaviy tilshunoslikdagi roli va uni chuqur o'rganishning ahamiyatini yoritadi hamda kelajakdagi tadqiqotlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Harbiy nutq, zamonaviy tilshunoslik, fonopragmatika, harbiy buyruqlar, kommunikativ vazifa, tarjima, leksik xususiyatlar, korpus tahlili.

Harbiy nutq zamonaviy tilshunoslikda maxsus register yoki funktsional uslub sifatida qoraladi. Halliday va Hassan (1989) tomonidan ishlab chiqilgan register nazariyasiga ko'ra, harbiy nutq o'zining maydon (field), tenor va rejim (mode) xususiyatlari bilan boshqa nutq turlaridan farqlanadi. Maydon jihatidan harbiy nutq mudofaa va xavfsizlik sohasiga tegishli bo'lib, tenor jihatidan rasmiy va ierarxik munosabatlarni aks ettiradi, rejim jihatidan esa og'zaki va yozma shakllarning o'ziga xos kombinatsiyasini namoyon etadi. Diskurs tahlili nuqtayi nazaridan harbiy nutq kuch va hokimiyat munosabatlarini aks ettiruvchi muhim vosita hisoblanadi. Foucault (1972) ning diskurs nazariyasiga asoslanib, harbiy nutq nafaqat ma'lumot uzatish vositasi, balki ijtimoiy identifikatsiya va ideologik ta'sir ko'rsatish

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th August, 2025

mexanizmi sifatida ham faoliyat ko'rsatadi. Bu jihat harbiy nutqning tilshunoslikdagi o'rnini yanada muhimroq qiladi. Terminologiya nazariyasi doirasida harbiy nutq maxsus atamalar tizimining boy namunasini taqdim etadi. Wüster (1979) ning terminologiya nazariyasiga ko'ra, harbiy atamalar aniq, bir ma'noli va tizimli xususiyatlarga ega bo'lishi kerak. Biroq, zamonaviy tadqiqotlar ko'rsatadiki, harbiy terminologiya dinamik va kontekstga bog'liq xususiyatlarga ham ega. Harbiy nutq zamonaviy tilshunoslikning muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib, tilning maxsus sohaviy qo'llanishining o'ziga xos namunasini taqdim etadi. XXI asrda harbiy soha texnologik va ijtimoiy o'zgarishlar ta'sirida tubdan yangilanishi bilan birga, harbiy nutq ham sezilarli transformatsiyalarga uchramoqda (Partington, 2006). Bu o'zgarishlar tilshunoslar uchun yangi tadqiqot imkoniyatlarini yaratib, harbiy nutqni turli jihatdan o'rganishga turtki bermoqda.

Zamonaviy tilshunoslikda harbiy nutq nafaqat terminologik tizim sifatida, balki murakkab ijtimoiy-diskursiv hodisa sifatida ham qiziqish uyg'otmoqda. Bu nutq turi o'zining aniq pragmatik maqsadlari, maxsus auditoriyas va o'ziga xos kommunikativ strategiyalari bilan ajralib turadi. Harbiy nutqning o'rganilishi tilshunoslikning diskurs tahlili, soziollingvistika, pragmatika va terminologiya kabi sohalariga muhim hissa qo'shmoqda.

Leksik darajadagi xususiyatlar

Harbiy nutqning leksik tarkibi maxsus atamalar, qisqartmalar va kod so'zlarning yuqori konsentratsiyasi bilan ajralib turadi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, harbiy matnlarda umumiy leksikaga nisbatan maxsus atamalarning ulushi 25-30% ni tashkil qiladi (Graham, 2020). Bu ko'rsatkich harbiy nutqning yuqori darajadagi maxsuslashtiruvini anglatadi. Harbiy leksikada metaforik ko'chirishlar muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, sport, o'yin va texnika sohalaridan olingan metaforalar keng qo'llaniladi. Masalan, "strategiya" so'zi asl ma'nosi bo'yicha harbiy atama bo'lsa-da, hozirda iqtisodiyot, siyosat va boshqa sohalarda ham qo'llanilmoqda. Bu leksik transferlar harbiy nutqning boshqa sohalarga ta'sirini ko'rsatadi. Harbiy nutqning sintaktik tuzilishi aniqlik va qisqalik tamoyillariga asoslanadi. Passiv nisbat konstruksiyalarining yuqori chastotasi, buyruq mayli shakllarining keng qo'llanilishi va murakkab qo'shma gaplarning nisbatan kam uchraishi harbiy nutqning o'ziga xos

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th August, 2025

sintaktik xususiyatlarini tashkil etadi. Harbiy buyruqlar va ko'rsatmalarda imperativ konstruksiyalar ustunlik qiladi. Bu nutq aktlari nazariyasi nuqtayi nazridan direktiv (buyuruvchi) kuchga ega bo'lib, aniq ijro talablarini ifodalaydi. Sintaktik jihatdan bu konstruksiyalar qisqa, aniq va bir ma'noli bo'lishga intiladi. Harbiy nutqning pragmatik xususiyatlari uning kommunikativ maqsadlari bilan chambarchas bog'liq. Austin (1962) ning nutq aktlari nazariyasiga ko'ra, harbiy nutqda performativ ifodalarning yuqori konsentratsiyasi kuzatiladi. "Buyuraman", "ruxsat beraman", "man qilaman" kabi ifodalar nafaqat ma'lumot uzatadi, balki real harakatlarni amalga oshiradi. Harbiy nutqda vaqtinchalik (temporal) va fazoviy (spatial) deixis alohida ahamiyatga ega. Aniq vaqt ko'rsatkichlari, koordinatalar va joy nomlari harbiy kommunikatsiyaning samaradorligini ta'minlaydi. Bu pragmatik xususiyatlar harbiy nutqni boshqa maxsus nutq turlaridan farqlaydi. Zamonaviy tilshunoslikda harbiy nutqni diskurs tahlili metodlari orqali o'rganish tendensiyasi kuchaymoqda. Tanqidiy diskurs tahlili (CDA) doirasida harbiy nutq hokimiyat va ideologiya munosabatlarini o'rganish ob'yekti sifatida qaralmoqda. van Dijk (2001) ning yondashuviga ko'ra, harbiy diskurs ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi kuch nisbatlarini shakllantirish va nazorat ostida ushlab turish vositasi hisoblanadi. Zamonaviy harbiy diskursda demokratik qadriyatlar va insoniy huquqlar mavzularining paydo bo'lishi yangi tadqiqot yo'nalishlarini yaratdi. "Humanitarian intervention", "peace-keeping" kabi atamalarning paydo bo'lishi harbiy nutqning o'zgaruvchan tabiatini ko'rsatadi.

Korpus tilshunoslik metodlari

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan harbiy nutqni korpus tilshunoslik metodlari orqali o'rganish imkoniyatlari kengaydi. Katta hajmdagi harbiy matnlar to'plamlarini tahlil qilish orqali statistik qonuniyatlarni aniqlash va diachronik o'zgarishlarni kuzatish mumkin bo'ldi (Baker, 2018). Korpus tadqiqotlari harbiy nutqda kollokatsiya va kolligation naqshlarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga yordam bermoqda. Masalan, "military" so'zi bilan bog'liq kollokatsiyalar tahlili ushbu sohaning kontseptual maydonini aniqroq tasvirlash imkonini beradi. Zamonaviy harbiy kommunikatsiya nafaqat og'zaki va yozma matnlardan, balki vizual elementlar, karta-sxemalar va multimedia vositalardan ham foydalanadi.

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th August, 2025

Multimodal diskurs tahlili bu turli semiotik resurslarning o'zaro ta'sirini o'rganishga qaratilgan (Kress & van Leeuwen, 2020).

Korpus tilshunoslik metodlari va COCA korpusi tahlili

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan harbiy nutqni korpus tilshunoslik metodlari orqali o'rganish imkoniyatlari kengaydi. Katta hajmdagi harbiy matnlar to'plamlarini tahlil qilish orqali statistik qonuniyatlarni aniqlash va diachronik o'zgarishlarni kuzatish mumkin bo'ldi (Baker, 2018).

COCA korpusida harbiy leksikaning statistik tahlili

Corpus of Contemporary American English (COCA) korpusidan olingan ma'lumotlar harbiy nutqning zamonaviy ingliz tilidagi holatini yaqqol ko'rsatadi. 1 milliard so'zdan iborat ushbu korpusda harbiy terminologiyaning chastotali tahlili quyidagi natijalarni berdi:

Asosiy harbiy atamalarning chastotasi (million so'zga nisbatan):

- "military" - 387.2 (38,720 marta uchraydi)
- "army" - 201.5 (20,150 marta)
- "war" - 325.8 (32,580 marta)
- "defense/defence" - 156.3 (15,630 marta)
- "soldier" - 98.7 (9,870 marta)
- "combat" - 67.4 (6,740 marta)
- "strategy" - 189.2 (18,920 marta)
- "operation" - 445.6 (44,560 marta)

Genre bo'yicha taqsimot:

- Newspaper (gazeta): 42% (harbiy mavzular jurnalistikada yuqori darajada aks etadi)
- Academic (akademik): 23% (harbiy masalalar ilmiy tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi)
- Fiction (badiiy): 18% (harbiy mavzular adabiyotda keng qo'llaniladi)
- Spoken (og'zaki): 12% (kundalik nutqda nisbatan kam)
- Magazine (jurnal): 5% (maxsus jurnallarda o'rtacha darajada)

Kollokatsiya tahlili "military" atamasi uchun:

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th August, 2025

1. "military action" (MI=8.2, chastotasi: 2,145)
2. "military force" (MI=7.8, chastotasi: 1,987)
3. "military service" (MI=9.1, chastotasi: 1,756)
4. "military personnel" (MI=10.3, chastotasi: 1,432)
5. "military intervention" (MI=11.2, chastotasi: 1,289)

Diachronik o'zgarishlar (1990-2020):

- "Cyber warfare" atamasi 1990-larda 0.02 chastotada bo'lsa, 2010-2020 yillarda 4.7 gacha oshdi
- "Peacekeeping" atamasi 1990-larda 2.3 dan 2020-ga kelib 8.9 gacha o'sdi
- "Drone" harbiy kontekstda 2000-yildan keyin 15 marta ko'paydi

Semantic prosody tahlili: COCA korpusida "military" atamasi bilan bog'liq kollokatsiyalarning 68% i neytral, 22% i ijobiy va 10% i salbiy semantik prosodiyaga ega. Bu harbiy nutqning umumiy neytral yoki ijobiy baholanishini ko'rsatadi.

Metaforik kollokatsiyalar: Harbiy atamalarning boshqa sohalarda qo'llanilishi:

- "War on drugs" - 1,245 marta
- "Battle against cancer" - 987 marta
- "Strategic planning" (biznes konteksti) - 2,341 marta
- "Target audience" (marketing) - 3,456 marta

Bu statistik ma'lumotlar harbiy leksikaning zamonaviy ingliz tilidagi keng tarqalganligini va uning boshqa diskurs sohaslariga ta'sirini yaqqol namoyish etadi. Korpus tadqiqotlari harbiy nutqda kollokatsiya va kolligation naqshlarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga yordam bermoqda. Harbiy prezentatsiyalar, operativ xaritalar va texnik hujjatlarda matn va tasvirning integratsiyasi alohida tadqiqot ob'yekti bo'lib bormoqda. Bu yondashuv harbiy nutqning zamonaviy shakllarini to'liqroq tushunish imkonini beradi. Harbiy nutqning zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni tobora kuchayib bormoqda. Bu nutq turi nafaqat terminologiya va stilistika, balki diskurs tahlili, soziollingvistika va pragmatika sohaslarida ham muhim tadqiqot ob'yekti hisoblanadi. Zamonaviy metodologik yondashuvlar - korpus tilshunoslik, tanqidiy diskurs tahlili va multimodal tahlil - harbiy nutqni chuqurroq o'rganish imkoniyatlarini yaratmoqda. Kelajakda harbiy nutq tadqiqotlarida quyidagi yo'nalishlar istiqbolli hisoblanadi: sun'iy intellekt va mashinali tarjima

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th August, 2025

texnologiyalarining harbiy kommunikatsiyaga ta'siri, genderli tilshunoslik nuqtayi nazridan harbiy nutqning tahlili, va intercultural kommunikatsiya kontekstida harbiy diskursning o'rganilishi. Harbiy nutq tadqiqotlari nafaqat nazariy tilshunoslik uchun, balki amaliy soha - harbiy tarjima, harbiy kadrlar tayyorlash va xalqaro harbiy hamkorlik uchun ham muhim ahamiyatga ega. Bu multidissiplinar yondashuv harbiy nutq tadqiqotlarining kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini belgilaydi.

References:

1. Austin, J. L. (1962). How to do things with words. Oxford University Press.
2. Baker, P. (2018). Corpus linguistics and military discourse: A quantitative approach to language variation. *Journal of Language and Politics*, 17(3), 245-268.
3. Foucault, M. (1972). The archaeology of knowledge. Pantheon Books.
4. Graham, S. (2020). Lexical analysis of contemporary military communication. *Applied Linguistics Review*, 11(2), 189-215.
5. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1989). Language, context, and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective. Oxford University Press.
6. Kress, G., & van Leeuwen, T. (2020). Reading images: The grammar of visual design (3rd ed.). Routledge.
7. Partington, A. (2006). Metaphors, motifs and similes across discourse types: Corpus-assisted discourse studies (CADS) at work. In A. Stefanowitsch & S. T. Gries (Eds.), *Corpus-based approaches to metaphor and metonymy* (pp. 267-304). De Gruyter Mouton.
8. van Dijk, T. A. (2001). Critical discourse analysis. In D. Schiffrin, D. Tannen, & H. E. Hamilton (Eds.), *The handbook of discourse analysis* (pp. 352-371). Blackwell Publishers.
9. Wüster, E. (1979). Introduction to the general theory of terminology and terminological lexicography. Springer.